

Angelika Blinda

Teofila

z Jabłonowskich

Sapieżyna

(1742-1816)

Życie prywatne i działalność publiczna

Teofila
z Jabłonowskich
Sapieżyna

Angelika Blinda

Teofila
z Jabłonowskich
Sapieżyna
(1742-1816)

Życie prywatne i działalność publiczna

Kraków 2023

Angelika Blinda

 <https://orcid.org/0000-0002-6731-5117>

© Copyright by Angelika Blinda, 2023

Recenzenci

dr hab. Adam Perłakowski, prof. UJ

dr hab. Filip Wolański, prof. UW

Opracowanie redakcyjne

Zofia Smęda

Projekt okładki

Marta Jaszczuk

FUNDACJA
LANCKOROŃSKICH

Publikacja została wydana dzięki dotacji Fundacji Lanckorońskich

Na okładce wykorzystano portret Teofili z Jabłonowskich Sapieżyny prawdopodobnie autorstwa Christiana Davida Müllera

ISBN 978-83-8138-818-4 (druk)

ISBN 978-83-8138-819-1 (PDF)

<https://doi.org/10.12797/9788381388191>

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43

e-mail: publishing@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: <https://akademicka.com.pl>

Spis treści

Wykaz skrótów	7
Wstęp.	9
ROZDZIAŁ I	
Dzieciństwo i młodość (do 1768 r.)	29
1.1. W kręgu domu rodzinnego.	29
1.2. Krajczyna wielka litewska	42
ROZDZIAŁ II	
Teofila Sapieżyna jako konfederatka barska	61
2.1. Początki zainteresowania konfederacją barską	61
2.2. Pomiędzy służbą konfederacji a służbą rodzinie. W obronie imienia Józefa Sapiehy	67
2.3. W cieszyńskiej siedzibie Generalności	86
2.4. Spostrzeżenia Teofili Sapieżyny na temat konfederacji barskiej i swojej roli jako konfederatki	96
2.5. Decyzja o emigracji	102
ROZDZIAŁ III	
Stosunek Teofili Sapieżyny do „polityki zagranicznej” konfederatów	105
3.1. Pomiędzy Imperium Osmańskim a Francją	105
3.2. Rosja jedynym zagrożeniem dla Rzeczypospolitej? Stosunek do Austrii i Prus	117
ROZDZIAŁ IV	
Aktywność Teofili Sapieżyny we Francji.	129
4.1. Pierwsze miesiące na emigracji i oczekiwanie na sejm rozbiorowy	129
4.2. Wznowienie wojny rosyjsko-tureckiej jako nowa nadzieja na niezależność Rzeczypospolitej	150
4.3. Przy dworze wersalskim	154
4.4. Kariera wojskowa Józefa Sapiehy	171
ROZDZIAŁ V	
Krąg towarzyski i życie prywatne Teofili Sapieżyny na emigracji	183
5.1. Życie codzienne w Strasburgu i Paryżu oraz kontakty z francuskimi elitami	183
5.2. Dom Sapiechów jako centrum pobarskiej emigracji	194
5.3. Sprawy prywatne.	203
5.4. Plany powrotu do Rzeczypospolitej	219

ROZDZIAŁ VI

Od powrotu do Rzeczypospolitej – Teofila Sapieżyna wokół spraw ekonomicznych i gospodarczych	227
6.1. Dobra Teofili i Józefa Sapiechów	227
6.2. Pozycja finansowa i sprawy gospodarcze	235
6.3. Zarządczyni klucza wisznickiego	242
6.4. Pani dożywotnia i dziedziczka dóbr po zmarłym Auguście Dobrogoście Jabłonowskim	245
6.5. Procesy sądowe	265

ROZDZIAŁ VII

Pani na Teofilpolu – udział w życiu rodzinnym i działalność publiczna w latach 1777-1816	291
7.1. Teofila Sapieżyna i jej najbliżsi	291
7.2. Stosunek do otoczenia i spraw publicznych	311
Zakończenie	333
Bibliografia	337
Streszczenie	357
Summary	359
Indeks osobowy.	361
Indeks nazw geograficznych.	373

Wykaz skrótów

AGAD	– Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
AMAE	– Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych i Europejskich w La Courneuve (Centre des Archives diplomatiques du ministère des Affaires étrangères, Archives Diplomatiques, La Courneuve)
AN	– Archiwa Narodowe Francji w Pierrefitte-sur-Seine (Archives nationales)
ANKr.	– Archiwum Narodowe w Krakowie
AR	– Archiwum Warszawskie Radziwiłłów w AGAD
ASang.	– Archiwum Sanguszków w ANKr.
AZ	– Archiwum Zamoyskich w AGAD
BCz.	– Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie
BJ	– Biblioteka Jagiellońska w Krakowie
BN	– Biblioteka Narodowa w Warszawie
BN PAU i PAN	– Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie
BPP	– Biblioteka Polska w Paryżu (Bibliothèque Polonaise de Paris)
f.	– fond
KPP	– Korespondencja Polityczna, Polska w AMAE (Correspondance Politique, Pologne)
LNNBU	– Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. W. Stefanyka we Lwowie (Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника)
LVIA	– Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie (Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas)
MNW	– Muzeum Narodowe w Warszawie
nl.	– nieliczbowany
PSB	– Polski słownik biograficzny
SML	– Muzeum Historii Miasta Lipska (Stadtgeschichtliches Museum Leipzig)

Wstęp

Początek ery nowożytnej przyniósł Europie ważne zmiany społeczno-gospodarcze. Dotyczyło to również świata kobiet, w którym coraz częściej do głosu dochodziły jednostki niepospolite, odznaczające się aktywnością polityczną, gospodarczą czy kulturalną. Najczęściej były to kobiety wywodzące się ze sfer magnackich albo za-
możnej szlachty i to one niejednokrotnie odważnie wkraczały w życie publiczne, kreowały politykę matrymonialną, budowały własne zaplecze klientalne, rozwijały i modernizowały swoje majątki, były mecenasami kultury i sztuki¹. Nie oznacza to jednak, że wszystkie kobiety angażowały się w życie pozarodzinne, nawet jeśli miały takie możliwości. Oprócz odpowiedniego pochodzenia, koligacji rodzinnych oraz zaplecza finansowego bardzo ważne były również cechy charakteru, takie jak ambicja, zręczność czy umiejętność pozyskiwania sojuszników.

Maria Bogucka wskazywała, że w ciągu XVI-XVIII w. zmieniła się pozycja kobiet w Rzeczypospolitej, która była jednym z państw – obok Anglii, Niderlandów, Węgier czy Czech – z przeważającym typem małżeństwa „partnerskiego” o dość silnej pozycji żony, zwłaszcza gdy została ona matką². Chociaż wiele ograniczeń w dalszym ciągu generowała ich pozycja prawna i patriarchalny model stosunków społeczno-rodzinnych (zależność od małżonka, także ekonomiczna, czy brak praw politycznych), to w omawianym czasie stały się one bardziej samodzielne, zaznaczając swój udział w życiu gospodarczym, kulturalnym oraz politycznym. Słusznie Jolita Sarcevičienė skonstratowała, że „wiele mówi się o obowiązujących w społeczeństwie zasadach patriarchalnych, o ograniczoności praw kobiet, krytycznym poglądzie na niestałą naturę kobiet oraz ich obowiązku posłuszeństwa, jednak nie należy mylić tych założeń ze zdolnościami samych kobiet do osiągnięcia swoich celów”³.

Na uwagę zasługuje obecny w literaturze przedmiotu pogląd, że na terenach z obowiązującym prawem litewskim, czyli w Wielkim Księstwie Litewskim oraz przyłączonych do Korony w 1569 r. województwach wołyńskim, kijowskim i braclawskim, gdzie funkcjonował II Statut litewski, tzw. Statut wołyński,

¹ O wieloaspektowej działalności kobiet w czasach nowożytnych zob. np.: *W kręgu patronatu kobiecego w XVII-XVIII wieku*, red. B. Popiołek et al., Kraków 2018; *Dwór kobiety w Rzeczypospolitej XVII i XVIII wieku*, red. B. Popiołek, A. Penkała-Jastrzębska, K. Pyzel, Kraków 2021.

² M. Bogucka, *Gorsza pleć. Kobieta w dziejach Europy od antyku po wiek XXI*, Warszawa 2005, s. 98.

³ J. Sarcevičienė, *Kobieta*, [w:] *Kultura Wielkiego Księstwa Litewskiego. Analizy i obrazy*, oprac. V. Ališauskas et al., przekł. P. Bukowiec, B. Kalęba, B. Piasecka, Kraków 2011, s. 260.

systematycznie uzupełniany o konstytucje koronne, a następnie III Statut litewski⁴, kobiety – pomimo podporządkowania rodzicom, opiekunom czy mężowi – posiadały korzystniejszą pozycję prawną-majątkową, a w konsekwencji lepsze warunki do podejmowania działalności pozadomowej niż w Koronie⁵. Większą aktywność polityczną kobiet na tym terenie zaznaczył już Władysław Konopczyński⁶, natomiast Witold Filipczak podkreślał zauważalność tego zjawiska podczas kampanii przedsejmowej 1778 r.⁷ Położenie prawne kobiet na Litwie regulowały Statuty litewskie, których założenia można podzielić na trzy grupy: dziedziczenie majątku w linii żeńskiej, prawo kobiety do zamążpójścia oraz kary za popełnione przeciwko niej przestępstwa⁸. Maria Barbara Topolska wskazywała, że „taka pozycja kobiety wobec prawa wykształciła się przez wieki i zapewne należałoby podkreślić rolę kobiet na ziemiach litewsko-ruskich od momentu formowania się państwa litewskiego, najmłodszego państwa feudalnej Europy”⁹. Jednocześnie badaczka podkreśliła, że silniejsza pozycja kobiet litewskich, ściślej zaś żon rycerzy, widoczna była już w średniowieczu i wynikała z roli, jaką pełniły one w gospodarstwie i domu podczas ciągłego udziału mężczyzn w wyprawach wojennych¹⁰.

Dla interesu ekonomicznego kobiet istotne znaczenie miały zapisy dotyczące zawierania małżeństw oraz dziedziczenia, na przykład zobowiązanie ojca panny młodej do dopilnowania zapisu jej wiana przez męża, zalecenie dotyczące sporządzania kontraktów przedślubnych, w których ważne miejsce zajmowała umowa wzajemnego dożywocia, czy zezwolenie, aby w przypadku braku synów to córki, a nie dalsi krewni po mieczu, dziedziczyły cały majątek, z dobrami ojczystymi włącznie¹¹. Należy dodać, że na prawo litewskie regulujące wiele kwestii związanych z zamążpójściem

⁴ Ł. Bednarski, *Statuty Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Przegląd Wschodnioeuropejski”, Vol. 3, 2012, s. 38.

⁵ J. Bardach, *Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV-XVII w.*, Warszawa 1970, s. 292. Por. M. B. Topolska, *Pozycja kobiet z narodu szlacheckiego w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI-XVIII w.*, [w:] *Poznań-Wilno. Studia historyków w roku tysiąclecia Państwa Litewskiego*, red. Z. Wojtkowiak, Poznań 2010, s. 194 i n.

⁶ W. Konopczyński, *Kiedy nami rządziły kobiety*, Londyn 1960, s. 44.

⁷ W. Filipczak, *Elżbieta Sapieżyna na tle politycznej roli kobiet w czasie kampanii sejmowej z 1778 roku*, [w:] *Niebem i sercem okryta. Studia historyczne dedykowane dr Jolancie Malinowskiej*, red. M. Malinowski, Toruń 2002, s. 303-326.

⁸ J. Sarcevičienė, *Kobieta*, s. 250.

⁹ M. B. Topolska, *Pozycja kobiet z narodu*, s. 196.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ M. Liedke, *Rodzina magnacka w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI-XVIII wieku. Studium demograficzno-społeczne*, Białystok 2018, s. 90. Por. T. Zielińska, *Rozważania nad kwestią wyposażenia szlachcianek w Wielkim Księstwie Litewskim w XVIII stuleciu*, „Kwartalnik Historyczny”, Vol. 96, 1989, nr 1-2, s. 94; A. Penkała, *Panięskie ochędóstwo. Kwestie posagowe i wienne w małżeństwach szlachty województwa krakowskiego w czasach saskich*, Kraków 2016, s. 68-69.

często powoływano się w Koronie¹². Zapis taki dotyczył m.in. niedoprecyzowanej w prawie koronnym wysokości posagu, który zgodnie ze Statutami litewskimi miał wynosić czwartą część majątku ojcowskiego, pod warunkiem że ojciec nie wydał w tym zakresie innych dyspozycji¹³. Marzena Liedke zwróciła jednak uwagę, że również w Statutach litewskich widoczna była tendencja do ograniczania praw kobiet. Jako przykład przywołała położenie wdów, którym pierwsza kodyfikacja pozwalała, o ile mąż nie zarządził inaczej w testamencie, korzystać z jego dóbr i opiekować się dziećmi do momentu osiągnięcia przez nie lat zupełnych, natomiast już druga i trzecia wyraźnie podawała, że w przypadku, kiedy mąż nie wskazał matki jako opiekunki potomstwa, opieka ta miała być sprawowana według określonej hierarchii krewnych, przy czym matka była w niej pominięta¹⁴.

Zjawisko udziału kobiet w życiu publicznym szczególnie uwidoczniło się w wieku XVIII, który M. Bogucka określiła mianem „stulecia kobiety”, choć jak sama przyznała, zrobiła to z lekką przesadą¹⁵. Osobliwe znaczenie miał w tym kontekście okres panowania Augusta II, stwarzający szerokie pole działania dla kobiet, które – jak wskazywała Bożena Popiołek – „politycznego »rzemiosła« uczyły się na dworach Ludwika Marii Gonzagi i Marysienki Sobieskiej”¹⁶. Ich wpływ na sferę publiczną – obrady sejmików i sejmów, funkcjonowanie trybunałów – stał się wówczas na tyle widoczny, że w 1726 r. uchwalono specjalną konstytucję zakazującą im „zakładania rezydencji” przy trybunałach¹⁷. Wśród najbardziej aktywnych kobiet tego czasu należy wymienić chociażby Mariannę z Bielińskich Denhoffową, późniejszą Lubomirską, która odegrała niemałą rolę w podpisaniu traktatu polsko-francuskiego w 1714 r.¹⁸, Konstancję z Niszczyckich Towiańską, wojewodzinę łomżyńską, blisko związaną z kardynałem Michałem Młodziejowskim¹⁹, czy babcie bohaterki niniejszej pracy – Annę z Sanguszków Radziwiłłową, kanclerzynę wielką litewską, która po śmierci męża Karola Stanisława Radziwiłła w 1719 r. osobiście sterowała polityką

¹² Prawo litewskie nie zawsze było jednak przestrzegane, a na jego dowolną interpretację wpływały liczne niedopowiedzenia i brak jednoznacznych regulacji. A. Penkała, *Panięskie ochędóstwo*, s. 70.

¹³ *Ibidem*, s. 60, 66. III Statut litewski zezwalał również na korygowanie wysokości posagu według zasady „czwarcizny”. T. Zielińska, *Rozważania nad kwestią*, s. 94.

¹⁴ M. Liedke, *op. cit.*, s. 90.

¹⁵ M. Bogucka, *Białogłowa w dawnej Polsce. Kobieta w społeczeństwie polskim XVI-XVIII wieku na tle porównawczym*, Warszawa 1998, s. 224.

¹⁶ B. Popiołek, *Królowa bez korony. Studium z życia i działalności Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej ok. 1669-1729*, Kraków 1996, s. 7. Por. M. Bogucka, *Białogłowa w dawnej Polsce*, s. 212.

¹⁷ W. Konopczyński, *Kiedy nami rządziły*, s. 12.

¹⁸ B. Popiołek, *Królowa bez korony*, s. 7.

¹⁹ *Ibidem*.

rodziny²⁰. Pomnikową postacią tego czasu była natomiast „królowa bez korony”, kasztelanowa krakowska Elżbieta z Lubomirskich Sieniawska, będąca stałą postacią ówczesnego życia politycznego, świetnie zorientowaną w sytuacji wewnętrznej kraju oraz silnie związaną z dyplomacją francuską, której wielowymiarowa działalność od wielu lat wzbudza zainteresowanie historyków²¹.

Panowanie Augusta III utrwaliło ten stan rzeczy. To właśnie w czasie jego rządów, w 1752 r., Fryderyk Wielki miał napisać słynne słowa, że w Rzeczypospolitej rozum popadł w zależność od niewiast, one intrygują i rozstrzygają o wszystkim, podczas gdy ich mężowie się upijają²². Izabela z Morsztynów Czartoryska w 1736 r. założyła w Warszawie pierwszy niezależny od dworu salon polityczny, będący miejscem spotkań polityków oraz narad Familii²³, Konstancja z Czartoryskich Poniatowska, matka ostatniego króla Rzeczypospolitej, podczas bezkrólewia po śmierci Augusta II była zaś uważana, obok swojej matki Izabeli z Morsztynów oraz Zofii z Sieniawskich Czartoryskiej, za jedną z najbardziej wpływowych osób w stronnictwie oraz spoiwo podtrzymujące solidarność między Czartoryskimi i Poniatowskimi²⁴. Ogromne wpływy na dworze zdobyła Joanna ze Steinów Lubomirska – plotkowano o niej, że była metresą Henryka Brühla lub sekretną żoną Augusta III – której pałac warszawski był miejscem częstych dyskusji politycznych oraz spotkań posłów francuskich²⁵. Zdecydowanie najbardziej zauważalna w sferze publicznej była jednak obecność Amelii z Brühlów Mniszchowej, córki H. Brühla, pierwszego ministra Augusta III, która biorąc czynny udział w polityce ojca, pomagała mu w formowaniu

²⁰ W. Karkucińska, *Anna z Sanguszków Radziwiłłowa (1676-1746). Działalność gospodarcza i mecenat*, Warszawa 2000, s. 19.

²¹ B. Popiołek, *Królowa bez korony*; D. Bąkowski-Kois, *Zarządcy dóbr Elżbiety Sieniawskiej: studium z historii mentalności 1704-1726*, Kraków 2005; A. Słaby, *Rządząca oleszycka. Dwór Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej jako przykład patronatu kobiecego w czasach saskich*, Kraków 2014; *Korespondencja Elżbiety Lubomirskiej Sieniawskiej, kasztelanowej krakowskiej*, t. 1: *Z serca kochająca żona i unizona sługa: listy Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej do męża Adama Mikołaja Sieniawskiego z lat 1688-1726*, oprac. i wyd. B. Popiołek, U. Kicińska, A. Słaby, Warszawa–Bellerive-sur-Allier 2016; *Korespondencja Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej, kasztelanowej krakowskiej*, t. 2: *Jaśnie Oświecona Mościa Księżno Dobrodziejko: informatorzy i urzędnicy*, oprac. i wyd. i idem, Warszawa–Bellerive-sur-Allier 2016; *Korespondencja Elżbiety Lubomirskiej Sieniawskiej, kasztelanowej krakowskiej*, t. 3: *Jaśnie Oświecona Mościa Księżno Dobrodziejko: rodzina, przyjaciele i klienci (wybór)*, oprac. i wyd. i idem, Warszawa–Bellerive-sur-Allier 2016.

²² W. Konopczyński, *Kiedy nami rządziły*, s. 8.

²³ S. Sidorowicz, *Czartoryska Izabela*, [w:] PSB, t. 4, Wrocław 1938, s. 241.

²⁴ A. Link-Lenczowski, *Poniatowska Konstancja*, [w:] PSB, t. 27, Wrocław 1983, s. 410.

²⁵ K. Kuras, *Rola wybitnych kobiet w polityce w czasach Augusta III Sasa*, [w:] *Per mulierem... Kobieta w dawnej Polsce – w średniowieczu i w dobie staropolskiej*, red. K. Justyniarska-Chojak, S. Konarska-Zimnicka, Warszawa 2012, s. 264.

stronnictwa dworskiego, a w ostatnich latach jego życia wyręczała w codziennych obowiązkach ministerkich²⁶.

Dalszy wzrost zainteresowania kobiet sprawami publicznymi, a w konsekwencji wzmocnienie ich politycznej roli, przyniosły czasy stanisławowskie. Nie sposób wymienić w tym miejscu wszystkich wpływowych kobiet, które próbowały oddziaływać na sprawy publiczne Rzeczypospolitej po 1764 r. Wśród tych najbardziej znanych warto przywołać m.in. te związane z Czartoryskimi: Izabelę z Czartoryskich Lubomirską, która jako ulubienica swojego ojca Augusta Czartoryskiego od najwcześniejszej młodości była wtajemniczana w jego plany polityczno-familijne²⁷, Aleksandrę z Czartoryskich Ogińską, nazywaną drugim po I. Lubomirskiej „politykiem Czartoryskich w spódnicy”²⁸, czy Izabelę z Flemmingów Czartoryską, aczkolwiek jej rola polityczna wspomniana jest głównie w odniesieniu do połowy lat osiemdziesiątych XVIII w.²⁹

Kobietą blisko związaną ze Stanisławem Augustem przez cały okres jego rządów była natomiast jego siostra – Izabela z Poniatowskich Branicka, która, mimo że była żoną hetmana wielkiego koronnego Jana Klemensa Branickiego, jednego z liderów opozycji, to jednak stale umacniała swoją pozycję przy dworze jako powierniczka króla. Stanisław Wasylewski twierdził nawet, że gdyby ten posiadał jej rozum, nigdy nie straciłby korony³⁰. Hetmanowa, rezydując w Białymstoku, wywierała duży wpływ na życie sejmikowe Podlasia, wspólnie z Michałem i Kazimierzem Poniatowskimi miała wchodzić nawet w skład tajnej rady królewskiej, próbując – poprzez swoje kontakty z dworami zagranicznymi – zapewnić bratu bezpieczeństwo i utrzymać go na tronie³¹. Związki ze Stanisławem Augustem pozwoliły zdobyć znaczne

²⁶ M. Czaplinska, *Mniszchowa Maria Amelia*, [w:] PSB, t. 21, Wrocław 1976, s. 452-453. Katarzyna Kuras twierdziła nawet, że schyłek rządów Augusta III przyniósł A. Mniszchowej jako kobiecie sytuację wręcz bezprecedensową w dziejach Rzeczypospolitej. K. Kuras, *Rola wybitnych kobiet*, s. 264.

²⁷ J. Michalski, *Lubomirska Izabela (Elżbieta)*, [w:] PSB, t. 17, Wrocław 1972, s. 625-626.

²⁸ J. U. Niemcewicz, *Pamiętniki czasów moich*, t. 1, oprac. i wstęp J. Dłh m, Warszawa 1958, s. 375, *Biblioteka Pamiętników Polskich i Obcych*.

²⁹ A. Stroynowski, *Polityczna rola Izabeli Czartoryskiej*, „Przegląd Zachodniopomorski”, Vol. 27(56), 2012, nr 2, s. 41-55. Gabriela Pauszer-Klonowska wskazywała, że ważnym momentem dla działalności opozycyjnej I. Czartoryskiej była afera Dogrumowej, która znacznie pogłębiła rozdziewiek pomiędzy Czartoryskimi a Stanisławem Augustem. Od tej pory księżna generałowa miała podejmować wszelkie działania, aby skupić wokół Puław jak najszersze grono antykrólewskich opozycjonistów. Jednym z takich działań było wystawienie *Matki Spartanki*. G. Pauszer-Klonowska, *Pani na Puławach*, Warszawa 2010, s. 95-96. Por. Z. Gołębiowska, *W kręgu Czartoryskich: wpływ angielskie w Puławach na przełomie XVIII i XIX wieku*, Lublin 2000, s. 17.

³⁰ S. Wasylewski, *Na dworze króla Stasia*, Warszawa 2011, s. 41. Por. J. J. Sievers, *Jak doprowadziłem do drugiego rozbioru Polski*, oprac. B. Grochulska, P. Ugniewski, Warszawa 1992, s. 35.

³¹ J. Kitowicz, *Pamiętniki, czyli historia polska*, oprac. i wstęp P. Matuszewska, koment. Z. Lewinówna, Warszawa 2005, s. 157.

wpływy polityczne również Annie z Pociejów Tyszkiewiczowej, aktywnej w czasach funkcjonowania Rady Nieustającej³², czy Elżbiecie z Branickich Sapieżynie, należącej do grona bliskich doradców króla, bardzo widocznej m.in. podczas kampanii przedsejmowej obozu białocerkiewskiego w 1778 r.³³

Charakterystyczną postacią czasów stanisławowskich była ponadto Katarzyna z Potockich Kossakowska, nazywana przez siebie współczesnych „praczką imienia Potockich”³⁴, na wizerunku której największą rysę zrobiła bez wątpienia rola, jaką odegrała w konfederacji radomskiej, wiążąc się z ambasadorem rosyjskim w Warszawie, Mikołajem Repninem, oraz generałem Piotrem Kreczetnikowem³⁵. W 1768 r. K. Kossakowska wsparła konfederację barską, z kolei w latach późniejszych przyczyniła się do powstania Nowej Familii poprzez aranżację małżeństw swoich bratanków, Ignacego i Stanisława Kostki Potockich, z córkami Izabeli i Stanisława Lubomirskich³⁶.

Wydaje się, że momentem szczególnym pod względem zainteresowania kobiet sprawami publicznymi kraju była konfederacja barska, w którą zaangażowało się liczne grono przeciwniczek Stanisława Augusta, w tym wspomniane już K. Kossakowska i A. Mniszchowa. Władysław Konopczyński twierdził nawet, że „w żadnym okresie naszych dziejów, ani za Jana Kazimierza, ani za Sasów, ani tem mniej podczas Sejmu

³² W. Filipczak, *Anna z Pociejów Tyszkiewiczowa, wojewodzina smoleńska. Rola polityczna w czasach Rady Nieustającej*, [w:] *Kobiety i władza w czasach dawnych*, red. B. Czwojdrak, A. Kluczek, Katowice 2015, s. 405-434.

³³ Idem, *Elżbieta Sapieżyna na tle*, s. 303-326; idem, *Stanisław August i Elżbieta Sapieżyna. Spór wokół losów sejmu 1782 roku*, [w:] *Władza i polityka w czasach nowożytnych*, red. Z. Anusik, Łódź 2011, s. 53-75; idem, *Polityczna rola Elżbiety z Branickich Sapieżyny w latach 1783-1784*, [w:] *Sapiehowie*, red. T. Ciesielski, M. Sawicki, Opole 2018, s. 203-226, *Wielkie rody dawnej Rzeczypospolitej XVI-XIX wieku*, t. 1; S.P. Dąbrowski, *Między królem a hetmanem. Działalność Elżbiety Sapieżyny w świetle jej korespondencji ze Stanisławem Augustem i Franciszkiem Ksawerym Branickim*, [w:] *Słynne kobiety w Rzeczypospolitej XVIII wieku*, red. A. Roćko, M. Górską, Warszawa 2017, s. 241-258.

³⁴ L. Cieszkowski, *Pamiętnik anegdotyczny z czasów Stanisława Augusta*, wyd. J.I. Kraszewski, Poznań 1867, s. 274.

³⁵ Katarzyna Kossakowska zgodziła się m.in. nakłonić posłów na sejmiku halickim do poparcia punktów, które zgodnie z żądaniem Mikołaja Repnina miały zostać zawarte w instrukcjach poselskich przygotowywanych na mający odbyć się w tym roku sejm. Dotyczyły one zawarcia traktatu gwarancyjnego z Rosją, równouprawnienia innowierców i przywrócenia swobód szlacheckich. P. Kreczetnikow, *Radom i Bar 1767-1768. Dziennik wojennych działań generał-majora Piotra Kreczetnikowa w Polsce r. 1767 i 1768 korpusem dowodzącego i jego wojenno-polityczna korespondencja z księciem Mikołajem Repninem, posłem rosyjskim w Warszawie*, tłum. K. Stolnikowicz-Chełmski, Poznań 1874, s. 18, 26, 31, 49 et al.

³⁶ B. Krakowski, *Kossakowska Katarzyna*, [w:] PSB, t. 14, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968-1969, s. 257. Por. E. Rostworowski, *Ostatni król Rzeczypospolitej. Geneza i upadek Konstytucji 3 maja*, Warszawa 1966, s. 88-89.

Wielkiego, płeć piękna nie mąciła tak swą namiętnością lub żyłką intrygantką narodowej kadzi, jak w latach poprzedzających pierwszy rozbiór³⁷. Prawdą jest, że udział niewiast w ruchu barskim był nierówny – tylko kilka z nich odegrało w nim większą rolę – niemniej opinia ta, jakkolwiek kontrowersyjna, wydaje się trafna, biorąc pod uwagę ich wpływ na „wewnętrzne” sprawy konfederacji.

Badania nad historią kobiet cieszą się na gruncie polskim niesłabnącym zainteresowaniem, czego dowodzą liczne prace poświęcone ich pozycji oraz działalności w okresie nowożytnym. Uwagę badaczy zwracała jednak do tej pory przede wszystkim ich aktywność gospodarcza czy kulturalna, w zdecydowanie mniejszym stopniu zaś polityczna, co niewątpliwie wynika z jej stosunkowo słabego udokumentowania źródłowego, zwłaszcza w przypadku kobiet, które nie prowadziły swoich działań w sposób samodzielny, ale poprzez wywieranie wpływu na członków swojej rodziny³⁸. Tendencję tę w odniesieniu do okresu po 1764 r. bardzo wyraźnie widać w przypadku Anny z Sapiechów Jabłonowskiej. O ile gospodarczo-społeczny wymiar jej poczynań jest dobrze znany³⁹, o tyle polityczny w dalszym ciągu wymaga pogłębionych badań⁴⁰. Stosunkowo niewiele wiadomo też, poza biogramem Elżbiety Aleksandrowskiej⁴¹, na temat udziału w życiu politycznym Barbary z Duninów Sanguszkowej, czego nie można napisać – głównie za sprawą badań Agnieszki Jakuboszczak – o jej zaangażowaniu na polu kultury⁴².

³⁷ W. Konopczyński, *Kiedy nami rządziły*, s. 29.

³⁸ W. Filipczak, *Elżbieta Sapieżyna na tle*, s. 308.

³⁹ W. Chomętowski, *Stanowisko praktyczne dawnych niewiast*, Warszawa 1872; J. Bartoszewicz, *Studia historyczne i literackie*, t. 3, Kraków 1881, *Dzieła Juliana Bartoszewicza*, 10; J. Rostafiński, *Księżna wojewodzina braclawska (Anna Jabłonowska) jako przyrodniczka*, Kraków 1916; J. Bergerówna, *Księżna Pani na Kocku i Siemiatyczach. Działalność gospodarcza i społeczna Anny z Sapiechów Jabłonowskiej*, Lwów 1936; *Księżna Anna z Sapiechów Jabłonowska (1728-1800): w 200. rocznicę zgonu*, red. A. Wołk, Z. Wójcik, Siemiatycze 2001; K. Targosz, *Z korespondencji Anny Jabłonowskiej ze Stanisławem Augustem Poniatowskim*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, Vol. 53, 2008, nr 1, s. 69-81; J. Skodlarski, *Działalność gospodarcza księżnej Anny Jabłonowskiej (1728-1800)*, „Zeszyty Wiejskie” 2012, nr 17, s. 53-66.

⁴⁰ Poza ogólnymi opracowaniami dotyczącymi konfederacji barskiej informacje na temat politycznej działalności A. Jabłonowskiej można znaleźć w: J. Berger-Mayerowa, *Jabłonowska Anna Paulina*, [w:] PSB, t. 10, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962-1964, s. 210-212; A. Blinda, *Działalność polityczna Anny z Sapiechów Jabłonowskiej w czasie trwania konfederacji barskiej w świetle jej listów do Teofli z Jabłonowskich Sapieżyny z lat 1768-1772*, „Wieki Stare i Nowe”, Vol. 12, 2017, nr 12, s. 70-86.

⁴¹ E. Aleksandrowska, *Sanguszkowa Barbara*, [w:] PSB, t. 34, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992-1993, s. 517-521.

⁴² A. Jakuboszczak, *Sarmacka dama. Barbara Sanguszkowa (1718-1791) i jej salon towarzyski*, Poznań 2008.

To dłuższe wprowadzenie dotyczące roli kobiet w życiu publicznym dawnej Rzeczypospolitej wydaje się konieczne, ze względu na działalność tytułowej bohaterki. Niniejsza rozprawa stanowi bowiem próbę kompletnej biografii jednej z najbardziej aktywnych konfederatek barskich, Teofili z Jabłonowskich Sapieżyny, krajczyny wielkiej litewskiej, która do tej pory nie doczekała się bardziej szczegółowego opracowania swojej działalności. Biorąc pod uwagę jej zaangażowanie w sprawy publiczne w czasie trwania konfederacji barskiej oraz pobarskiej emigracji, a także pozycję, jaką zajmowała w społeczeństwie Rzeczypospolitej stanisławowskiej, można z całą pewnością stwierdzić, że na takie zasługuje. W badaniach biograficznych na pierwszy plan wysuwa się pytanie, czy dana osoba rzeczywiście powinna zostać nimi objęta ze względu na swój udział w życiu publicznym, indywidualne dokonania czy wyjątkowość⁴³. Analizując losy księżnej Teofili, należy przyjąć kryterium wyjątkowości, gdyż wyróżniała się tym, że była jedyną spośród czołowych konfederatek barskich, która w 1772 r. podjęła decyzję o udaniu się na emigrację, gdzie w dalszym ciągu, m.in. poprzez kontakty z dworem wersalskim, starała się kontynuować swoją dotychczasową działalność i wspierać konfederatów.

Nie podlega dyskusji, że T. Sapieżyna była postacią nietuzinkową. Córka Józefa Aleksandra Jabłonowskiego, wojewody nowogródzkiego i założyciela Towarzystwa Naukowego Jabłonowskich w Lipsku, od 1764 r. żona Józefa Sapiehy, krajczego wielkiego litewskiego i regimentarza litewskiego w konfederacji barskiej, matka Aleksandra Sapiehy, podróżnika, przyrodnika i działacza blisko związanego z Napoleonem, sama również zapisała się w historii Rzeczypospolitej drugiej połowy XVIII stulecia. Jej pochodzenie, koligacje rodzinne, staranne wykształcenie oraz silna i barwna osobowość powodowały, że miała wszelkie predyspozycje, aby prowadzić szeroką działalność, nie tylko polityczną, ale także kulturalną. Na kartach historii zasłynęła jednak przede wszystkim jako konfederatka barska i to temu okresowi jej życia historycy do tej pory poświęcili najwięcej miejsca, praktycznie zupełnie pomijając lata po 1777 r., kiedy opuściła Francję i ponownie zamieszkała w Rzeczypospolitej.

Najrzetelniejszym i najobszerniejszym, jak dotąd, omówieniem aktywności politycznej krajczyny jest rozprawa W. Konopczyńskiego *Kiedy nami rządziły kobiety*⁴⁴. Choć autor pominął niektóre ważne i interesujące wątki z jej działalności, a wiele innych potraktował pobieżnie – M. Bogucka zarzuciła mu nawet, że książka została napisana ironicznie, z niesmakiem i w tonie staroświecko-mizoginistycznym⁴⁵ – to jego praca ma olbrzymią wartość, tym bardziej że jest pierwszym opracowaniem

⁴³ T. Ciesielski, *Nie każdy nosił w plecaku bulawę... hetmańską. Kilka uwag o karierze wojskowej i politycznej Aleksandra Hilarego Połubińskiego w związku z pracą Andrzeja Adama Majewskiego (artykuł recenzyjny)*, „Kwartalnik Historyczny”, Vol. 77, 2020, nr 4, s. 939.

⁴⁴ W. Konopczyński, *Kiedy nami rządziły*.

⁴⁵ M. Bogucka, *Białogłowa w dawnej Polsce*, s. 217.

w całości poświęconym konfederatom barskim. Co więcej, dla niektórych z nich – Franciszki Krasińskiej czy Marii Radziwiłłowej – stanowi ona jedyny w historiografii ślad ich aktywności politycznej, poza biogramami w *Polskim słowniku biograficznym*⁴⁶. Jednocześnie należy zaznaczyć, że właściwie żadne inne tak ważne wydarzenie dla dziejów Rzeczypospolitej nie zostało opisane z perspektywy kobiet. Ze względu na szerokie zestawienie bibliograficzne na uwagę zasługuje także biogram księżnej w PSB autorstwa Jerzego Skowronka⁴⁷.

Do poruszanego tematu stosunkowo niewiele wnosi publikacja Hanny Muszyńskiej-Hoffmanowej *Amazonki konfederacji barskiej*⁴⁸. Teofila Sapieżyna została w niej przedstawiona głównie przez pryzmat swojej bliskiej znajomości z Ignacym Bohuszem, co absolutnie nie oddaje jej rzeczywistego zaangażowania w sprawy konfederacji. Omówienia działalności krajczyny na emigracji w świetle spisane przez nią pamiętnika podjęła się Iwona Kulesza-Woroniecka⁴⁹. Ostatnią próbę zarysowania jej aktywności w bardziej ogólnej perspektywie, nie tylko na płaszczyźnie politycznej, ale także kulturalnej, stanowi artykuł Izabeli Wiercińskiej⁵⁰. Niestety autorka nie odniosła się w nim do szerszej bazy źródłowej, mimo iż sygnalizowała istnienie dwóch tomów korespondencji księżnej, przechowywanych w Muzeum Narodowym w Warszawie, w związku z czym powieliła fakty znane w historiografii już od dłuższego czasu.

Postać T. Sapieżyny, głównie ze względu na wartość jej pamiętnika, w różnym stopniu była przywoływana w szeregu publikacji poświęconych okresowi konfederacji barskiej, m.in. autorstwa W. Konopczyńskiego⁵¹, Jerzego Józefa Głowackiego⁵², Jerzego Michalskiego⁵³, Arkadiusza Stasiaka⁵⁴ czy Wydasa Dolinskasa⁵⁵. Pojawia

⁴⁶ E. Rostworowski, *Radziwiłłowa Maria*, [w:] PSB, t. 30, Wrocław 1987, s. 402-409; W. Brańblecowa, *Franciszka z Krasińskich*, [w:] PSB, t. 7, Wrocław 1990, s. 78-79.

⁴⁷ J. Skowronek, *Sapieżyna Teofila Strzeżysława*, [w:] PSB, t. 35, Warszawa-Kraków 1994, s. 171-173.

⁴⁸ H. Muszyńska-Hoffmannowa, *Amazonki konfederacji barskiej*, Olsztyn 1975.

⁴⁹ I. Kulesza-Woroniecka, *Dziennik Teofili Sapieżyny jako świadectwo epoki*, [w:] *Sapiehowie epoki Kodnia i Kraciszyna*, red. K. Stępnik, Lublin 2007, s. 487-494. Por. eadem, *Obraz życia towarzyskiego Polaków we Francji utrwalony w relacjach polskich z drugiej połowy XVIII wieku*, [w:] *Anglosasi, Francuzi i Polacy – wzajemny wizerunek dawniej i dziś*, red. P. Guzowski, M. Kamecka, Białystok 2005, s. 101-108.

⁵⁰ I. Wiercińska, *Teofila Strzeżysława z Jabłonowskich Sapieżyna – niezłomna Sarmatka*, [w:] *Słynne kobiety w Rzeczypospolitej XVIII wieku*, red. A. Roćko, M. Górska, Warszawa 2017, s. 195-209.

⁵¹ W. Konopczyński, *Konfederacja barska. Przebieg, tajemne cele i jawne skutki*, t. 1-2, Poznań 2017.

⁵² J.J. Głowacki, *Gastronomia polityczna kuchmistrza litewskiego – Michał Wielhorski (ok. 1731-1814) – życie i myśl ustrojowa*, Warszawa 2014.

⁵³ J. Michalski, *Schylek konfederacji barskiej*, Wrocław 1970.

⁵⁴ A. Stasiak, *Patriotyzm w myśli konfederatów barskich*, Lublin 2005.

⁵⁵ V. Dolinskas, *Simonas Kosakovskis. Politinė ir karinė veikla Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1763-1794*, Vilnius 2003, s. 163.

się również w monografiach i artykułach traktujących o dziejach rodziny Sapiehów i losach ich poszczególnych przedstawicieli pióra Andrzeja Tłomackiego⁵⁶, Jerzego Skowronka⁵⁷ oraz Stefana Kieniewicza⁵⁸. Fragmenty memuaru krajczyny – aczkolwiek w ograniczonym stopniu – wykorzystwała także Małgorzata Ewa Kowalczyk w swojej monografii poświęconej zagranicznym podróżom Polek w epoce oświecenia⁵⁹.

Należy w tym miejscu wymienić ponadto opracowanie Andrzeja Betleja, wydane jako czwarty tom serii: „Materiały do Dziejów Sztuki i Kultury XVII i XVIII wieku”, poświęcone pałacowi w Teofilpolu, będącym od 1792 r. główną siedzibą księżnej⁶⁰. Praca ta stanowi edycję źródłową trzech inwentarzy pochodzących z XIX w., poprzedzonych komentarzem, przedstawiającym historię nie tylko pałacu, ale również samego Teofilpola.

Przedmiot niniejszych badań wpisuje się w wielowątkową tematykę roli kobiet w czasach panowania Stanisława Augusta. Studia nad biografią T. Sapieżyny, mimo iż z pewnością nie należała ona do grona najbardziej wpływowych ani majątnych dam Rzeczypospolitej, dają sposobność przedstawienia szerokiego spektrum postaw ówczesnych kobiet i ich aktywności. Historia życia księżnej, zarówno prywatnego, jak i pozarodzinnego, stwarza ponadto możliwość przyjrzenia się zachodzącym procesom społeczno-politycznym w Rzeczypospolitej z perspektywy białogłowy. Ważnym punktem pracy, oprócz wskazania i omówienia podejmowanych przez krajczynę działań, będzie przedstawienie jej na tle innych magnatek zaangażowanych w życie polityczne tego okresu, co w dalszej perspektywie pozwoli udzielić odpowiedzi na następujące pytania badawcze: jakimi motywacjami konfederatki kierowały się w swoich działaniach?, w jaki sposób tworzyły sieć kontaktów i pozyskiwały współpracowników?, jakie czynniki wpłynęły na to, że udało im się wejść do świata polityki?

Okres pobytu księżnej we Francji w latach 1772-1777, a zwłaszcza obecność Sapiehów na dworze wersalskim, jest istotna również z punktu widzenia stanu badań nad zjawiskiem pobarskiej emigracji, która – poza pracami J. Michalskiego⁶¹ i J.J. Głowackiego⁶² – pozostaje w zasadzie niezbadana ani w wymiarze politycznym, ani społeczno-ekonomicznym. Działalność T. Sapieżyny po powrocie do Rzeczypospolitej w 1777 r. stanowi z kolei niezwykle ciekawy przykład funkcjonowania

⁵⁶ A. Tłomacki, *Sapiehowie. Linia kodeńska*, Warszawa 1996.

⁵⁷ J. Skowronek, *Z magnackiego gniazda do napoleońskiego wywiadu. Aleksander Sapieha*, Warszawa 1992.

⁵⁸ S. Kieniewicz, *Adam Sapieha (1828-1905)*, Lwów 1939.

⁵⁹ M.E. Kowalczyk, *Zagraniczne podróże Polek w epoce oświecenia*, Łomianki 2019.

⁶⁰ A. Betlej, *Pałac w Teofilpolu w świetle inwentarzy XIX-wiecznych*, Kraków 2016.

⁶¹ J. Michalski, *Schyłek konfederacji barskiej*; idem, *Studia historyczne z XVIII i XIX wieku*, t. 1-2, Warszawa 2007.

⁶² J.J. Głowacki, *Gastronomia polityczna kuchmistrza*.

kobiecego dworu, roli i miejsca kobiety w rodzinie, a także sprawowania przez nią pieczy nad rodzinnym majątkiem, co bynajmniej nie było zadaniem łatwym.

W przygotowaniu publikacji wykorzystano przede wszystkim metodę analizy spuścizny „pamiętnikarskiej” i korespondencji T. Sapieżyny. W dalszej kolejności dokonano syntezy zgromadzonego materiału. W podobny sposób przebadano dokumenty gospodarcze i procesowe księżnej. Ze względu na przyjętą formę biografii i charakter głównej bazy źródłowej, którą stanowią listy pisane przez krajczynę i te do niej kierowane, odwołano się ponadto do antropologicznej interpretacji źródeł, co pozwoliło uchwycić relacje łączące ją z rodziną i otoczeniem oraz motywację i wartości, jakimi kierowała się w podejmowanych działaniach⁶³. Dla nakreślenia kręgu jej współpracowników pomocna okazała się również metoda genealogiczna.

Główną trudnością, dostrzegalną w układzie pracy, jest nieproporcjonalna baza źródłowa. Choć jest ona pod względem ilościowym niezwykle bogata, to jednak dominuje w niej korespondencja pisana do T. Sapieżyny. Dla okresu do 1772 r., poza liścikiem dziecięcym napisanym do babci Teofili z Sieniawskich Jabłonowskiej⁶⁴ oraz listem do Michała Domańskiego z czerwca 1771 r.⁶⁵, nie zachował się praktycznie żaden list pisany jej ręką. To dlatego wiele wątków dotyczących jej młodości czy też działań w początkowej fazie konfederacji barskiej – pamiętnik zaczęła pisać dopiero pod koniec 1771 r. – pozostaje w sferze domniemywań. Podobnie sprawa przedstawia się w przypadku jej aktywności gospodarczej i funkcjonowania pałacu teofilpolskiego. Nie ma źródeł, które pozwoliłyby odtworzyć wielkość i skład jej dworu czy wysokości dochodów z posiadanych dóbr, natomiast bardzo szczegółowo i dokładnie można przedstawić prowadzone przez nią spory sądowe. Nie zachowała się również, poza pojedynczymi listami, korespondencja małżeńska Teofili i Józefa Sapiechów, w związku z czym niemożliwe stało się prześledzenie ich wzajemnych relacji, tak ważnych dla stworzenia pełnego w tej warstwie portretu księżnej. Utrudnia to także odtworzenie strategii i mechanizmów działania małżonków, najpierw w okresie konfederacji barskiej i rywalizacji J. Sapiechy z Michałem Kazimierzem Ogińskim o przywództwo nad skonfederowanym wojskiem litewskim, a później w czasie ich pobytu w monarchii Burbonów, kiedy podejmowali starania o uzyskanie dla krajczego rangi we francuskim wojsku.

Podstawę niniejszej biografii stanowią źródła rękopiśmienne zgromadzone w bibliotekach naukowych, archiwach oraz innych instytucjach krajowych i zagranicznych. Szczególną wartość dla badanego tematu mają nieopracowane dotąd

⁶³ T. Łepkowski, *Kilka uwag o historycznej biografistyce*, „Kwartalnik Historyczny”, Vol. 71, 1964, nr 3, s. 710-716; J. Jedliński, *Autorzy i bohaterowie*, „Kwartalnik Historyczny”, Vol. 71, 1964, nr 3, s. 717-726; E. Rostworowski, *Biografia, biogram, historia grup i pokoleń*, „Kwartalnik Historyczny”, Vol. 80, 1973, nr 2, s. 352-359.

⁶⁴ T. Sapieżyna do T. Jabłonowskiej, [b.m.d.], LNNBU, f. 103, op. 1, sygn. 29, nr 218, nl.

⁶⁵ T. Sapieżyna do M. Domańskiego, Gdańsk, 12 VI 1771 r., MNW, sygn. 1133, k. 1.

Streszczenie

Teofila z Jabłonowskich Sapieżyna (1742-1816) – życie prywatne i działalność publiczna

Publikacja stanowi próbę kompletnej biografii krajczyny wielkiej litewskiej i jednej z najbardziej aktywnych konfederatek barskich Teofili z Jabłonowskich Sapieżyny (1742-1816), która nie doczekała się do tej pory bardziej szczegółowego opracowania swojej działalności, choć wzbudzała zainteresowanie historyków.

Monografia ma układ problemowo-chronologiczny i składa się z siedmiu rozdziałów. Rozdział pierwszy omawia dzieciństwo i młodość Teofili Sapieżyny do momentu wybuchu konfederacji barskiej w 1768 r. – pochodzenie krajczyny, jej koligacje rodzinne, wykształcenie oraz pierwsze lata małżeństwa z Józefem Sapiehą. W kolejnej części pracy przedstawiono jej aktywność w konfederacji barskiej. Wskazano nie tylko konkretne działania, jakie podejmowała, ale także odtworzono towarzyszące jej motywacje, krąg osób, z którymi utrzymywała w tym czasie najbliższe kontakty oraz sposób, w jaki budowała swoją pozycję wśród konfederatów. Rozdział trzeci został poświęcony uwagom księżnej na temat aktualnej sytuacji w Europie, miejsca konfederacji na arenie międzynarodowej, kierunków poszukiwań ewentualnych sojuszników oraz działań konfederatów na dworach europejskich.

W dalszej kolejności omówiono aktywność Teofili Sapieżyny we Francji. W rozdziale czwartym przedstawiono jej stanowisko wobec przygotowań i przebiegu sejmiku rozbiorowego, postawy Stanisława Augusta oraz sytuacji międzynarodowej po upadku konfederacji barskiej. Główny nacisk położono na analizę jej kontaktów z dworem francuskim, zwłaszcza Marią Anną z Jabłonowskich księżną Talmont, Françoise de Chalus księżną Narbonne-Lara oraz królową Marią Adelajdą, które próbowała wykorzystać, aby zwrócić uwagę francuskich elit na położenie polityczne i ekonomiczne barzan oraz pomóc mężowi w uzyskaniu rangi we francuskim wojsku. W rozdziale piątym zrekonstruowano środowisko towarzyskie Sapiechów, ze szczególnym uwzględnieniem relacji pomiędzy konfederatami, oraz omówiono ich życie prywatne, m.in. pogłębiające się problemy finansowe, z jakimi się borykali oraz powody, dla których zdecydowali się wrócić do ojczyzny w 1777 r.

Ostatnie dwa rozdziały obejmują okres od 1777 do 1816 r. Rozdział szósty został poświęcony prowadzonym przez Teofilę Sapieżynę procesom sądowym i – przede wszystkim – jej działalności gospodarczej. Pozwoliło to prześledzić drogę księżnej do samodzielnego dysponowania swoim majątkiem i nabierania przez nią

pewnej dojrzałości, a ponadto dokonanie oceny jej postępowania w obrębie rodzinnej fortuny. Pracę kończy rozdział siódmy, w którym przeanalizowano stosunki rodzinne Sapiechów, w tym dążenie krajczyny do separacji z mężem oraz relacje łączące ją z dziećmi – Aleksandrem i Anną. Widzimy ją jako kobietę, która samodzielnie zajmowała się wychowaniem oraz wykształceniem swoich dzieci, a następnie próbowała zapewnić im jak najlepszą przyszłość poprzez zawarcie odpowiednich małżeństw. Dopełnieniem portretu Teofili Sapieżyny jest rekonstrukcja jej środowiska towarzyskiego oraz omówienie jej zainteresowań i pasji, jak również funkcjonowania jej dworu w Teofilpolu.

Studia nad biografią Teofili Sapieżyny, mimo iż z pewnością nie należała ona do grona najbardziej wpływowych i majątnych kobiet Rzeczypospolitej, umożliwiają przedstawienie szerokiego spektrum kobiecych postaw i ich aktywności. Księżna Teofila została ukazana w wielu rolach: konfederatki barskiej, emigrantki, zarządczyni olbrzymiego majątku, pasjonatki kultury i sztuki, a także córki, siostry, żony i matki, co pozwoliło zarówno na uchwycenie podejmowanych przez nią działań, jak i pokazanie towarzyszących jej motywacji, emocji oraz problemów, z którymi musiała się mierzyć, szczególnie w zakresie zarządu rodzinnym majątkiem.

Słowa kluczowe: Teofila Sapieżyna, konfederacja barska, pobarska emigracja, Sapiehowie, Rzeczpospolita Obojga Narodów, aktywność kobiet

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

ARCHIWUM GŁÓWNE AKT DAWNYCH W WARSZAWIE

Archiwum Radziwiłłów

Dz. IV, Listy książąt Radziwiłłów

sygn. 886: Karol Stanisław Radziwiłł, zw. „Panie Kochanku”, 1762-1775.

sygn. 890: Karol Stanisław Radziwiłł, zw. „Panie Kochanku”, 1769-1771.

Dz. V, Korespondencja domów obcych

sygn. 1054: Bohusz Ignacy, 1756-1778.

sygn. 1344: Branicka Izabela z Poniatowskich, 1753-1795.

sygn. 5692: Jabłonowska Anna, 1751-1772.

sygn. 7712: Krasieński Adam, 1763-1771.

sygn. 13843: Sapieha Józef, 1747-1789.

sygn. 13913: Sapieżyna Teofila, 1772-1793.

sygn. 16063: Talmont [Anna Maria z Jabłonowskich], 1770-1773.

sygn. 17280: Wielhorski Michał, 1760-1781.

Archiwum Roskie

sygn. XX/3: Sapieha Józef, krajczy w. lit. do Branickiego Jana Klemensa, kasztelana krakowskiego, hetmana wielkiego koronnego (1759-1771).

Archiwum Zamoyskich

sygn. 1822: Korespondencja Konstancji z Czartoryskich, żony Klemensa Zamoyskiego, ósmego ordynata, a następnie Andrzeja Zamoyskiego, dziesiątego ordynata, 1794.

sygn. 1823: Korespondencja Konstancji z Czartoryskich, żony Klemensa Zamoyskiego, ósmego ordynata, a następnie Andrzeja Zamoyskiego, dziesiątego ordynata, 1793-1794.

sygn. 1846: Korespondencja Aleksandra Zamoyskiego, habenastego ordynata, 1793-1794 b.d.

Zbiór Branickich z Suchej

sygn. 355/456: Dzieło rozbioru fortuny księcia Nestora Kazimierza Sapiehy, generała artylerii W. Ks. Litewskiego.

ARCHIWUM MINISTERSTWA SPRAW ZAGRANICZNYCH I EUROPEJSKICH W LA COURNEUVE (CENTRE DES ARCHIVES DIPLOMATIQUES DU MINISTÈRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES, ARCHIVES DIPLOMATIQUES, LA COURNEUVE)

Korespondencja Polityczna, Polska (Correspondence Politique, Pologne)

sygn. 303: lipiec-grudzień 1772.

sygn. 307: 1774.

ARCHIWUM NARODOWE W KRAKOWIE

Archiwum Sanguszków

Rękopisy

sygn. 709: T. Sapieżyna, Dziennik pisany w Strasburgu od 24 maja do 11 sierpnia i od 2 września do 11 listopada 1773 r.

Korespondencja

sygn. 39: Teofila Sapieżyna do Janusza Modesta Sanguszki.

Teki arabskie

sygn. 60/19: Sanguszko Hieronim. Majątkowe. Z Teofilą Sapieżyną sprawa o wieś Medwedówkę.

ARCHIWA NARODOWE FRANCJI W PIERREFITTE-SUR-SEINE (ARCHIVES NATIONALES)

sygn. MC/ET/XIV/441: Minutes et répertoires du notaire Nicolas ARNOULT, 14 septembre 1771 – 20 août 1781.

BIBLIOTEKA JAGIELLOŃSKA W KRAKOWIE

rkps 6666: Listy Jana Nepomucena Chęckiego do Adama Chmary z lat 1769-1778.

BIBLIOTEKA KSIĄŻĄT CZARTORYSKICH W KRAKOWIE

rkps 736: Korespondencja polska 1774-1792.

rkps 832: Akta konfederacji barskiej 1769-1773.

rkps 922: Korespondencja polska lit. H, I, K, 1778-1792.

rkps 931: Korespondencja z XX. Sapiehami 1781-1792.

rkps 941: Akta konfederacji barskiej 1769-1790.

rkps 2457a V: Silva rerum literackie. Zbiór wierszy i utworów dramatycznych różnych autorów z I połowy XIX wieku, w tym dedykowane Izabeli i Adamowi Kazimierzowi Czartoryskim w Puławach, Zbiór wierszy poświęconych Teofilowi z Jabłonowskich Sapieżynie.

rkps 7027 II: Anna z Sapiechów Czartoryska. Korespondencja rodzinna.

rkps 7040 II t. 3: Sapiehowie. Korespondencja.

rkps 7040 III t. 1: Teofila z Jabłonowskich Sapieżyna. Korespondencja rodzinna.

rkps 7040 III t. 2: Teofila z Jabłonowskich Sapieżyna. Korespondencja i dokumenty.

rkps 7041 IV t. 1: Aleksander Sapieha. Korespondencja i dokumenty.

rkps 7043 t. 12: Anna z Zamoyskich Sapieżyna. Korespondencja rodzinna.

rkps 13507 IV: Adam Kazimierz Czartoryski. Korespondencja.

BIBLIOTEKA NARODOWA W WARSZAWIE

rkps 3287 III: Korespondencja Aleksandra Michała Sapiehy, lit. A-F.

Summary

Teofila Sapieżyna née Jabłonowska (1742-1816) – private life and public activity

The publication is devoted to the biography of one of the most prominent female members of the Bar Confederation, Teofila Sapieżyna, née Jabłonowska, the wife of the grand *krajczy* of Lithuania, whose activity has not been the subject of an in-depth analysis by historians.

The monograph is structured thematically and chronologically, and consists of seven chapters. Chapter One focuses on Teofila Sapieżyna's life before the establishment of the Bar Confederation in 1768 – her ancestry, family ties, education and the early years of her marriage to Józef Sapieha. The next part of the publication presents the activity of the duchess in the Bar Confederation. In addition to listing her activities, the chapter presents her motivation, the people with whom she was in the closest contact at that time and the way in which she built her position among confederates. The third chapter is devoted to the duchess's remarks on the current situation in Europe, the status of the Bar Confederation on the international stage, the directions of searching possible allies and her attitude to the activities of the confederates at European courts.

The further chapters focus on Teofila Sapieżyna's stay in France. The fourth one, presents her attitude towards the preparations to the Partition Sejm and its proceedings, as well as towards the King Stanisław August and the international situation after the fall of the Bar Confederation. The main focus is put on the analysis of her relationship with the French court, particularly Maria Anna Ludwika Jabłonowska, princesse de Talmont, Françoise de Chalus, comte de Narbonne, and the daughter of King Luis XV Marie Adélaïde. This is of particular importance due to the fact that Teofila Sapieżyna's standing with the royalty greatly strengthened her position among the confederates, earning her a reputation as a very influential person. On the other hand, she attempted to leverage her connections to draw the attention of the French elite to the situation that the Bar Confederation was in, and also to help her husband to obtain a military rank in the French army. The fifth chapter presents the social circle of the Sapieha family and their private life, including their increasing financial difficulties and the reasons why they decided to return to their homeland in 1777.

The last two chapters focus on the life of Teofila Sapieżyna's from her return to the Polish-Lithuanian Commonwealth until her death in 1816. The sixth one presents her litigations, and – above all – her economic activities. This approach rendered it possible to examine the duchess's path to becoming an autonomous manager of her estate and achieving a certain kind of maturity, while also – what is important from the point of view of the analysis – allowing us to assess her actions related to the family fortune, which ultimately proved impossible to save, as she only remained in possession of the Teofilpol and Lachowce near the end of her life. Chapter Seven presents the relations within the Sapieha family, including the duchess's strive for independence from her husband, as well as her relations with children – Aleksander and Anna. We can see her as a woman who occupied a central position in her family, being solely responsible for raising and educating her children, and later also securing the best future possibilities for them by arranging proper marriages. The complement to the portrait of Teofila Sapieżyna is the reconstruction of her social circle and description of her interests, as well as functioning of her manor in Teofilpol.

Studying the biography of Teofila Sapieżyna – even though she was certainly not the most influential or wealthy woman in the Polish-Lithuanian Commonwealth – is of tremendous value, primarily because it renders it possible to present a broad spectrum of female attitudes and involvement. The duchess is shown in various roles – as one of the female members of the Bar Confederation, an emigrant, owner of a huge estate, enthusiast of culture and art, as well as a daughter, sister, wife and mother. It allowed the author not only to present the various forms of female activity in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the second half of the 18th and early 19th centuries, but also to present their emotions, motivations, the difficulties they had to face and mechanisms of their actions.

Keywords: Teofila Sapieżyna, the Bar Confederation, post-Bar emigration, the Sapieha family, the Polish-Lithuanian Commonwealth, female activity

Publikacja przedstawia historię życia Teofili z Jabłonowskich Sapieżyny, krajczyny wielkiej litewskiej, jednej z niepospolitych kobiet drugiej połowy XVIII stulecia. Na kartach dziejów Rzeczypospolitej zasłynęła ona przede wszystkim jako konfederatka barska i to właśnie temu okresowi jej życia historycy poświęcili do tej pory najwięcej miejsca. Na podstawie szerokiej, a jednocześnie w dużej mierze niewykorzystanej dotąd bazy źródłowej, pochodzącej z archiwów i bibliotek w kraju i za granicą, autorce udało się wypełnić wiele luk w biografii księżnej, zarówno w odniesieniu do jej życia prywatnego, jak i aktywności politycznej, gospodarczej czy kulturalnej.

Teofila Sapieżyna została ukazana na różnych płaszczyznach – jako konfederatka barska, emigrantka, zarządczyni olbrzymiego majątku, pasjonatka kultury i sztuki, a także jako córka, siostra, żona i matka, dzięki czemu możliwe stało się nie tylko uchwycenie konkretnych działań, jakie podejmowała, ale także zobrazowanie towarzyszących jej motywacji, emocji oraz problemów, z jakimi musiała się mierzyć, szczególnie w zakresie zarządu rodzinnym majątkiem. W efekcie studia nad jej biografią rysują przed czytelnikiem szerokie spektrum kobiecych postaw i ich aktywności oraz pozwalają mu przyjrzeć się zachodzącym procesom społeczno-politycznym w Rzeczypospolitej z perspektywy białogłowy.

<https://akademicka.pl>

ISBN 978-83-8138-818-4

9 788381 388184